

УДК 343.126(477)

Д.А. ЧУХРАЄВ, Донецький юридичний інститут Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О.Дідоренка

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОСОБИСТОЇ ПОРУКИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Ключові слова: особиста порука, вдосконалення кримінально-процесуального законодавства, кількість поручителів, необхідність згоди обвинуваченого на особисту поруку

Однією з гарантій досягнення завдань кримінального судочинства є передбачена законом можливість застосування запобіжних заходів відносно підозрюваного, обвинуваченого або підсудного. Головною вимогою, що пред'являється до застосування заходів кримінально-процесуального примусу є розумність рівня втручання у сферу конституційних прав і свобод осіб, які залучені до кримінального судочинства. Зазначена розумність ґрунтується на балансі між досягненням завдань кримінального судочинства і можливістю протидіяти протиправній поведінці з боку особи, відносно якої розслідується або розглядається кримінальна справа. Відповідно до зазначеної суті поняття «розумності», законодавець в інструментальному механізмі примусу передбачив можливість використання низки запобіжних заходів, які відрізняються рівнем обмеження прав та свобод особи, щодо якої вони застосовуються.

Не зважаючи на зазначений стан законодавства, практика застосування запобіжних заходів йде іншим шляхом. Відповідно до проведених інтерв'ювань слідчих, найчастіше застосовуються такі запобіжні заходи, як підписка про невиїзд (45 %), затримання та взяття під варту (49 %). Рідко на практиці застосовуються такі заходи, як застава (приблизно 3 %), особиста порука (2 %), нагляд командування військової частини (0,8 %) [1, с.113; 2, с.662]. Учені неодноразово звертали увагу на важливість використання малозасто-

совних запобіжних заходів. Так, Д.Л. Василенко з цього приводу вказує, що у разі існування можливості обрання щодо обвинуваченого запобіжних заходів, таких як особиста порука, порука громадської організації або трудового колективу, застава, нагляд командування військової частини, то питання про їх застосування розглядається в першу чергу [3, с.151]. Окрім того, учений, розглядаючи сутність особистої поруки, зазначає, що на відміну від підписки про невиїзд, остання ніяких прав людини безпосередньо не обмежує [3, с.155]. Відповідно до наведеного необхідно підкреслити, що на сучасному етапі розвитку кримінального процесу є край необхідними наукові розробки, що стосуються малозастосованих запобіжних заходів. Цим запобіжним заходам на відміну від затримання та взяття під варту не притаманний жорсткий рівень обмеження. Разом із тим, на наш погляд, механізм їх застосування передбачає більший рівень гарантій досягнення мети запобіжних заходів, ніж більш розповсюджена підписка про невиїзд. Зазначене і обумовлює актуальність обраної теми дослідження. У цієї статті ми приділимо уваги проблемам застосування запобіжного заходу у вигляді особистої поруки, яка відноситься до зазначеної «середньої» ланки запобіжних заходів за рівнем суворості та є малозастосовною на практиці.

Сутності особистої поруки приділяло увагу багато вчених-процесуалістів. Окремі питання, що стосуються підстав, процесуального порядку обрання та інших проблем особистої поруки досліджували такі науковці, як Н.В. Бушна, О.Г. Васильєва, С.І. Вершиніна, Т.В. Данченко, Г.М. Доросінська, А.В. Захарко, Е.К. Кутуєв, О.О. Левендаренко, О.В. Медведєва, В.О. Михайлов, Н.В. Ткачева, Р.З. Шамсутдинова та ін. Разом із тим, залишаються прогалини в розумінні сутності зазначеного запобіжного заходу, процесуального порядку його обрання, вимог до поручителів тощо. Відповідно до цього метою статті є дослідження процесуальних проблем, що виникають під час застосування зазначеного запобіжного заходу та відповідна розробка пропозицій щодо їх подолання. Новизна роботи полягає у запропонованому визначенні напрямку вдосконалення застосуван-

ня запобіжного заходу у вигляді особистої поруки.

Особиста порука визначається законодавцем у ст.152 Кримінально-процесуального кодексу України (далі – КПК) як відібрання від осіб, що заслуговують на довіру, письмового зобов'язання про те, що вони ручаються за належну поведінку та явку обвинуваченого за викликом і зобов'язуються за необхідності доставити його в органи дізнання, досудового слідства чи до суду на першу про те вимогу. Число поручителів визначає слідчий, але їх не може бути менше двох. Слідчий повинен повідомити поручителів про сутність справи, по якій обирається запобіжний захід, а також попередити останніх про те, що коли обвинувачений, щодо якого обирається зазначений запобіжний захід, ухилиться від слідства і суду, то на поручителів може бути накладене грошове стягнення до 200 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. У разі відмови поручителя від взятого на себе зобов'язання особиста порука замінюється іншим запобіжним заходом [4].

Процесуальний порядок обрання зазначеного запобіжного заходу не достатньо чітко встановлений КПК України, що тягне за собою певні недоліки під час правозастосовної діяльності. Клопотання про обрання зазначеного запобіжного заходу, відповідно до чинного законодавства, повинно надходити від обвинуваченого чи підсудного. Особа, яка бажає стати поручителем, на нашу думку, не має права звернутися до слідчого з відповідним клопотанням у зв'язку з тим, що це не передбачено законом. Адже відповідно до суті особистої поруки та положень, які ми розглянемо далі, майбутній поручитель повинен мати пріоритетне право на звернення до слідчого, або суду з відповідним клопотанням. Зазначену думку розділяє Р.С. Холод, який звертає увагу на те, що ініціатива застосування особистої поруки повинна належати самим поручителям [5, с.185]. Окрім того, слід звернути увагу на те, що зазначений запобіжний захід не може бути обраний відносно підозрюваного. На цей недолік норм закону звертала увагу учена О.В. Капліна [6, с.228]. Відповідно до цього слідчий зобов'язаний відмовити у задоволенні клопотання в обранні

особистої поруки у разі його надходження від підозрюваного, на підставі того, що ст.152 КПК України не передбачає обрання зазначеного заходу відносно вказаного суб'єкта кримінального процесу. Така процесуальна ситуація негативно впливає на процесуальний статус підозрюваного та не відповідає положенням статті 5 Конвенції про захист прав і основних свобод людини, яка передбачає, що особа має право на звільнення під час провадження, що може бути обумовлене гарантіями з'явитися на судові засідання [7].

Слід звернути увагу на необхідність згоди особи, щодо якої обирається особиста порука. Сучасні думки вчених з приводу зазначеної проблеми більше схиляються до необхідності отримання згоди від особи, щодо якої обирається зазначений запобіжний захід. Д.Л. Василенко звертає увагу на те, що при обранні запобіжного заходу у вигляді особистої поруки потрібна згода підозрюваного або обвинуваченого. Вчений це пов'язує з тим, що на підозрюваного або обвинуваченого шляхом обрання зазначених заходів покладається моральна відповідальність перед поручителем, від якої він вправі відмовитися [3, с.154]. Т.В. Садова висловлює подібну думку і звертає увагу, що особиста порука є ефективною тоді, коли для обвинуваченого розрив соціальних зв'язків з поручителями є неприпустимим і навіть гіршим, ніж можлива перспектива щодо застосування більш суворого запобіжного заходу [8, с.119]. Зазначену позицію також підтримують такі вчені, як О.В. Єні [9, с.106] та О.О. Ніколаєв [10, с.13]. Вказаний напрямок мислення в руслі вдосконалення особистої поруки на цей час набув значного рівня розвитку і отримав відображення у ч.2 статті 121 проекту КПК України № 1233 від 13.01.2007 р. Відповідно до вказаного слід звернути увагу на те, що положення закону мають бути універсальними і охоплювати своїм регулюванням всі правовідносини, що виникають, або можуть виникнути за наявності певних підстав. З огляду на це наша думка полягає у недоцільності обов'язкового отримання згоди підозрюваного, обвинуваченого на застосування запобіжного заходу у вигляді особистої поруки, хоча у більшості випадків це є бажаним. Застосу-

вання запобіжних заходів має конкретну мету, яка визначена у ст.148 КПК України. Якщо передбачити в законі можливість подання клопотання особами, які бажають стати поручителями обвинуваченого, зазначений запобіжний захід доцільно обирати навіть якщо обвинувачений не надає своєї згоди, а фактичні дані у справі вказують на високу ймовірність досягнення мети запобіжних заходів у перспективі. Наприклад, підозрюваний або обвинувачений знаходиться у фінансовій залежності та занадто побоюється впливу поручителя і не погоджується на його поруку. Таким чином, на нашу думку, з боку законодавця слідчому, прокурору та суду необхідно надати більше можливостей щодо врахування обставин кожної кримінальної справи й прийняття на підставі конкретних фактичних даних розумних рішень, що ведуть до виконання завдань кримінального судочинства.

Після надходження клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді особистої поруки слідчий, прокурор або суд повинні вирішити питання про кількість поручителів та вивчити особисті якості поручителів та засоби впливу кожного з них на обвинуваченого. Рішення про кількість поручителів повинні ґрунтуватися на цілісному сприйнятті кваліфікації діяння, особистості обвинуваченого, якостей майбутніх поручителів, засобів впливу та охоплювати особливості соціальної сфери життя особи, щодо якої обирається особиста порука. У науковій літературі учені неодноразово торкалися зазначених питань. Так, О.О. Левендаренко, розглядаючи проблеми обрання особистої поруки відносно неповнолітніх зазначає, що встановлюючи положення про кількість поручителів, яка повинна бути не менше двох, законодавець тим самим враховує особливості проведення часу неповнолітнього обвинуваченого. Учений звертає увагу на соціальну сутність поруки, з приводу чого вказує, що у випадку, якщо неповнолітній працює, доцільно поручителем обрати особу, яка безпосередньо спілкується з підлітком за місцем роботи. Другого поручителя, на думку О.О. Левендаренка, доцільно обрати за місцем мешкання неповнолітнього [11, с.146]. Подібну думку також висловлює

Р.С. Холод [5, с.185]. Відповідно до розглянутих положень слід зазначити, що слідчий під час обрання особистої поруки і прийняття рішення про кількість поручителів повинен враховувати соціальне життя обвинуваченого з метою найбільшого охоплення різних сфер діяльності останнього.

Під час прийняття рішення про кількість поручителів та отримання відповідних згод слідчий, прокурор або суд повинні вивчити особистість майбутнього поручителя. Відносно цього законодавець передбачає наявність довіри у слідчого, яка за наявності підстав має сформуватися під час вивчення характеристики майбутніх поручителів. З приводу вимог до особистості поручителя у науковій літературі дослідники підтримуються фактично схожих думок. М.М. Михеєнко вказує, що поручителями можуть бути тільки особи, які заслуговують на довіру органів розслідування й суду, тобто громадяни, які завдяки своїм високим моральним якостям, чесним ставленням до праці й виконанням громадських обов'язків мають авторитет у колективі чи за місцем проживання і можуть забезпечити належну поведінку та явку обвинуваченого за викликом згаданих органів [12, с.166]. Аналогічної думки дотримуються також В.Т. Маляренко та В.Г. Гочаренко [13, с.359], М.О. Карпенко [14, с.82], Т.В. Данченко [15, с.30] та В.О. Михайлов [16, с.57]. На підставі аналізу вказаних думок учених слід визначити, що до поручителя повинні пред'являтися дві вимоги. Зміст першої складається з довіри суб'єкта, що веде провадження у справі до особистості майбутнього поручителя, та друга стосується можливості впливу останнього на обвинуваченого. Необхідно звернути увагу, що законодавець прямо передбачив у законі наявність тільки першої вимоги. Зазначена проблема може вплинути на прийняття рішення про обрання зазначеного запобіжного заходу, яке відповідно до закону буде правомірним, але не буде враховувати всі фактичні обставини справи.

Відповідно до першої визначеної нами вимоги до поручителя слід підкреслити, що головною ознакою довіри до поручителя має бути усвідомлення того факту, що поручитель має стійкий намір (можливо й непрямий)

сприяти завданням кримінального судочинства. З цієї точки зору викликають сумніви зазначені у літературі вимоги до поручителя у вигляді авторитету, високих моральних та особистих якостей. Тобто, на нашу думку, перша визначена нами вимога має вважатися виконаною з моменту встановлення стійкого наміру у поручителя сприяти меті запобіжних заходів. Але й у зазначеному сенсі неможна вдаватися до крайнощів і залучати як поручителів осіб раніше судимих, або тих, що ведуть асоціальний образ життя.

Відповідно до другої визначеної нами вимоги поручитель повинен забезпечити належну поведінку обвинуваченого. В.О. Михайлов визначає належну поведінку як те, що обвинувачений не буде перешкоджати встановленню істини у справі і займатися злочинною діяльністю, а також, що обвинувачений не ухилятиметься від органів розслідування, прокурора, суду, а також від виконання вироку [16, с.85]. Застосування засобів забезпечення належної поведінки з боку поручителя мають відбуватися на законних підставах. Слід звернути увагу, що зазначений вплив відносно обвинуваченого може мати слабкі ознаки примусу у випадку використання з боку поручителя, наприклад фінансових механізмів. Зазначене питання на цей час не знайшло чіткого визначення ані в кримінально-процесуальній науці, ані в законі. Т.В. Садова стосовно цієї проблеми зазначає, що пересічний громадянин не володіє жодними засобами для застосування примусу. Вона вважає, що в розпорядженні поручителя є лише метод переконання [8, с.120]. З приводу недосконалості закону стосовно особистої поруки Т.В. Данченко звертає увагу, що у чинних нормах закону не визначаються належні правовідносини підозрюваного, обвинуваченого, підсудного зі своїми поручителями та відповідальність останнього. На погляд ученої, законодавцю слід визначити не лише обов'язки поручителів, а й урегулювати відносини обвинуваченого зі своїми поручителями та відповідальність перед ними у разі порушення умов особистої поруки [15, с.28]. Зазначений підхід має вирішити й основні проблеми, що стосуються застосування заходів з ознаками примусу.

Таким чином, по-перше, обрання особистої поруки як запобіжного заходу не повинно передбачати обов'язкову згоду підозрюваного. Це надасть слідчому можливість самостійно приймати рішення про застосування особистої поруки, виходячи з комплексу підстав та обставин для її застосування. По-друге, кількість поручителів повинна визначатися органом, що веде провадження за кримінальною справою, на підставі дослідження обставин справи, а саме з урахуванням соціального побуту обвинуваченого, особистості поручителів та засобів їх впливу на особу обвинуваченого. Недоцільно також обмежувати слідчого мінімальною кількістю поручителів у вигляді двох, – зазначений запобіжний захід має ґрунтуватися не на кількості поручителів, а враховувати якісні показники впливу особи поручителя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрусак В. Б. Притягнення як обвинуваченого: проблеми теорії і практики / В. Б. Андрусак // Вісник Харківськ. нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна. – 2008. – № 819. – С. 112–115.
2. Назаров В. В. Примус у кримінальному провадженні: національні та міжнародні аспекти / В. В. Назаров // Форум права. – 2010. – № 4. – С. 660–666 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10nvtma.pdf>.
3. Василенко Д. Л. Обмеження окремих прав громадян під час досудового провадження: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Василенко Дмитро Леонідович. – К., 2008. – 215 с.
4. Кримінально-процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1001-05>.
5. Холод Р. С. Правовий статус неповнолітнього обвинуваченого на досудовому розслідуванні: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Холод Роман Сергійович. – Запоріжжя, 2006. – 252 с.
6. Капліна О. В. Тлумачення норм кримінально-процесуального права за обсягом їх правового змісту / О.В. Капліна // Універси-

тетські наукові записки. – 2005. – № 1–2 (13–14). – С. 223–230.

7. Конвенція про захист прав і основних свобод людини /прийнята в Римі, 04.11.1950 р. // Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій. – Амстердам–Київ : Українсько-Американське бюро захисту прав людини, 1996. – С. 212–229.

8. Садова Т. В. Обмеження прав і свобод у кримінальному судочинстві України та держав англо-американської правової системи в контексті міжнародних стандартів: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Садова Тетяна Володимирівна. – Одеса, 2009. – 243 с.

9. Ені О. В. Клопотання в кримінальному процесі України: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Ені Олена Василівна. – К., 2009. – 229 с.

10. Ніколаєв О. О. Проблеми забезпечення процесуальних прав та законних інтересів обвинуваченого на досудовому слідстві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / О. О. Ніколаєв. – К., 2001. – 19 с.

11. Левендаренко О. О. Особливості процесу доказування у справах про злочини неповнолітніх: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Левендаренко Олег Олександрович. – Донецьк, 2003. – 226 с.

12. Михеєнко М. М. Кримінальний процес України : підручник / Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. – Перероб. і доп. – К. : Либідь, 1999. – 536 с.

13. Кримінально-процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар. / за заг. ред. В. Т.Маляренка, В. Г.Гончаренка. – К. : ФОРУМ, 2003. – 495 с.

14. Карпенко М. О. Особливості провадження в справах про злочини неповнолітніх: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Карпенко Михайло Олегович. – Х., 2004. – 182 с.

15. Данченко Т. В. Застава в системі запобіжних заходів у кримінальному процесі України: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Данченко Тетяна Володимирівна. – Ірпінь, 2007. – 193 с.

16. Михайлов В. А. Меры пресечения в российском уголовном процессе / Михайлов В. А. – М. : Право и закон, 1996. – 304 с.

Чухраєв Д. А. Напрями вдосконалення особистої поруки в кримінальному процесі України / Д. А. Чухраєв // Форум права. – 2011. – № 2. – С. 967–971 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11hdakpu.pdf>

Розглядаються проблеми, які виникають під час кримінально-процесуальної діяльності щодо обрання запобіжного заходу у вигляді особистої поруки. У висновку визначається шлях вдосконалення процесуального порядку обрання у напрямку розширення повноважень слідчого, прокурора або суду під час прийняття відповідних рішень.

Чухраєв Д.А. Направления усовершенствования личной поруки в криминальном процессе Украины

Рассматриваются проблемы, которые возникают в ходе уголовно-процессуальной деятельности при избрании меры пресечения в виде личного поручительства. По результатам исследования обозначается путь совершенствования процессуального порядка и расширения полномочий следователя, прокурора или суда при избрании указанной меры пресечения.

Chuhraev D.A. Direction of Improvement of Personal Bail in Criminal Process of Ukraine

The problems that arise in the process of criminal and procedural activity during choosing the measure of punishment in the form of personal guarantee are considered. The way of improving procedural order in the way of widening investigator's, prosecutor's or court's powers during choosing the mentioned measure of punishment is defined according to the results of the investigation.